

Установлення нацистського окупаційного режиму вкотре змусило чехів пристосовуватися, вибудувати свої відносини з новою адміністрацією, виживати, боротися за збереження своїх родин, майна, намагатися всіляко уникати вивозу на роботи до Німеччини. Новаційні риси монографії виявилися в аналізі процесу утворення, розгляді структури чеської організації руху Опору «Бланік», метою якої була підготовка волинських чехів «до вступу до чехословацької армії в СРСР» задля подальшого звільнення своєї батьківщини. Знаходимо на сторінках монографії також опис трагічних подій у селі Малин [3, с. 268–269], які стали для волинських чехів символом пам'яті про війну. Водночас, на нашу думку, сюжети щодо співпраці/поборення чехів й українського повстанського руху опору, радянської партизанки, факти колаборації з нацистською владою потребують подальшого дослідження на основі верифікації різних джерел.

Закінчення Другої світової війни позначилося масовими переселеннями, депортаціями різних народів. У монографії детально проаналізовано головні причини підписання, зміст і наслідки угоди про оптацію 10 липня 1946 р. між СРСР і Чехословаччиною. Доречним є порівняння оптації та переселення волинських чехів до Чехословаччини й українців зі Східної Словаччини на Волинь. Авторка на основі широкого архівного матеріалу розглядає проблеми облаштування переселенців на території Волинської та Рівненської областей, зупиняється на найскладнішому – житловому питанні, акцентує увагу на проблемах у здобутті освіти дітьми переселенців, незадоволенні й подекуди ворожому ставленні місцевого населення до оптантів. Вартісними є сюжети, пов'язані з труднощами адаптації оптантів на місцях розселення, порівняння означених процесів у радянській Україні та Чехословаччині.

Увиразнюють текст монографії додатки, серед яких – документи, карти, світліни відомих/невдомих громадських діячів чеської спільноти Західної Волині.

Книга Світлани Шульги «Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції» є оригінальним науковим дослідженням, що відкриває нове поле для дискусій; написана гарною літературною мовою, приваблює зовнішнім виглядом, відтак буде корисною й цікавою фахівцям-історикам, студентам, учителям, музейним працівникам та всім, хто цікавиться історією Волині.

Джерела і література

1. Жив'юк А. Здолбунівський підприємець Теодор Страка. *Реабілітовані історією: у 27 т. Рівненська область*. Рівне, 2006. Кн. 1. С. 386–388.
2. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2771. Оп. 2. Спр. 1114.
3. Шульга С. А. Чехи в Західній Волині: від оселення до рееміграції: монографія. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. 472 с.

Стаття надійшла до редколегії
13.12.2018 р.

**Віталіна Данильчук,
Володимир Старжець**

Державна програма «Реабілітовані історією» як важлива складова частина формування політики пам'яті в Україні (за матеріалами книг, виданих у Рівненській області)

Проголошення сучасної незалежної Української держави стало початком глибоких змін у розвитку історичної науки. Відхід від застарілих стереотипів, напрацювання нових підходів й оцінок, відкриття для дослідників архівних фондів створило реальне підґрунтя для дослідження раніше заборонених чи сфальсифікованих проблем. Однією із соціально значимих проблем, піднятих національною історичною наукою стало дослідження політичних репресій тоталітарної доби, адже політика сталінського режиму, яка призвела до численних жертв, спрямовувалася, передусім, на знищення національної ідентичності та

створення нової спільноти «радянський народ». Не втратило своєї актуальності й збереження історичної пам'яті як складової частини консолідації нації, формування історичної свідомості та розвитку української державності.

Одним із наймасштабніших і найбільш суспільно важливих наукових проєктів, зреалізованих зусиллями українських істориків, діячів культури, краєзнавців, стала Державна програма «Реабілітовані історією».

«Реабілітовані історією» – науково-документальна серія книг, ініційована Національною академією наук України, Інститутом історії України НАН України, Службою безпеки України спільно з Державним комітетом по пресі України, Українським історико-просвітницьким товариством «Меморіал» ім. В. Стуса, Всеукраїнською спілкою краєзнавців, для публікування досліджень політичних репресій радянської доби та створення мартирологу безпідставно репресованих громадян.

Правовим підґрунтям Державної програми «Реабілітовані історією» став Закон України від 17 квітня 1991 р. «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Через рік, 6 квітня 1992 р., Верховна Рада України ухвалила постанову № 2256-ХІІ «Про підготовку багатотомного науково-документального видання про жертви репресій на Україні». Постановою Кабінету Міністрів України № 530 від 11 вересня 1992 р. утворено Головну редколегію науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією» в складі 22 осіб, яку очолив академік АН України П. Тронько. Постановою Президії АН України № 324 від 9 грудня 1992 р. підготовка багатотомної серії книг «Реабілітовані історією» визначено як один із пріоритетних напрямів дослідження національної історії [2, с. 145].

Головна мета багатотомного видання полягає у відновленні історичної справедливості, ґрунтовному висвітленні трагічних подій в історії України, поверненні незаслужено забутих імен державних діячів, науковців, митців, робітників і селян, ушануванні тих, хто боровся за свободу й незалежність України. Водночас Державна програма «Реабілітовані історією» – наукове видання, яке дало змогу збагатити вітчизняну науку новим оригінальним фактичним матеріалом, увести до наукового обігу раніше закриті для дослідників документи вищого партійно-державного керівництва, колишніх спецслужб, правоохоронних органів, та відкриває широкі можливості для наукового вивчення та аналізу механізму функціонування радянської репресивної машини.

Науково-редакційну групу книги «Реабілітовані історією. Рівненська область» створено відповідно до розпорядження голови Рівненської обласної державної адміністрації від 7 жовтня 2003 р. № 508. Цим розпорядженням затверджено склад редколегії книги та штатної науково-редакційної групи. Фінансування групи здійснюється за кошти обласного бюджету.

Упродовж 2004–2018 рр. працівниками групи вивчено більше ніж 12 тис. архівно-кримінальних справ та декілька тисяч інших архівних документів, які зберігаються в Державному архіві Рівненської області, Галузевому державному архіві СБУ, м. Рівне, Головному управлінні Національної поліції в Рівненській області, зібрані й опрацьовані десятки спогадів репресованих осіб [1, с. 184]. Спільними зусиллями науковців повернуто із забуття близько 20 тис. імен безпідставно репресованих громадян. Підготовлено та опубліковано низку науково-історичних видань, у тому числі вісім томів книги «Реабілітовані історією. Рівненська область» [3–10].

Структура кожної книги обласного тому включає декілька розділів. Нариси про незаслужено забутих та репресованих державних діячів, видатних діячів науки, культури, політиків, робітників, селян, що дає читачеві можливість уявити масштабність «соціальної чистки» радянського суспільства. У розділі «Мовою документів» публікуються документи про перебіг політичних репресій, методи роботи більшовицьких спецслужб, настрої населення. Окремо в книгах подано списки репресованих, підготовлені на основі архівно-кримінальних справ колишніх радянських органів держбезпеки.

У першій книзі науково-документальної серії «Реабілітовані історією. Рівненська область», яку опубліковано у 2006 р., розкрито причини, перебіг, специфіку та наслідки масових політичних репресій на Рівненщині в 1918–1980 рр. Автори вступної статті особливу увагу приділили регіональним особливостям функціонування більшовицького режиму, національно-визвольній боротьбі на території області. У нарисах центральне місце займають розповіді про долю діячів Волинського українського об'єднання Микити Бури, Андрія Вівчарука, Андрія Сироти, Івана Федорука, Івана Якимчука, посла Сейму Лаврентія Серветника, голови Союзу українок у м. Рівне Парасковії Багринівської, підприємців братів Ельбертів, Теодора Страки, отамана Ананія Волинця й ін.

У розділі «Мовою документів» опубліковано документи, які ілюструють функціонування системи державного терору на території області, методи роботи радянських спецслужб, матеріали окремих

архівних кримінальних справ. Також оприлюднено стенограми нарад вищого партійно-державного керівництва України, проведених у м. Рівне, щодо боротьби з УПА. Окремим розділом опубліковано спогади громадян, які постраждали від політичних репресій: Валентини Крещенко, Олексія Матвійчука, Марії Гуц, Галини Гордасевич, Олександра Ковальчука [3].

Друга книга тому «Реабілітовані історією. Рівненська область» (2009 р.) стала результатом дослідницького пошуку в архівосховищах України. Виявлені й оприлюднені в книзі документальні джерела дають уявлення про масштаби та характер порушень «соціалістичної законності» в ході радянізації Рівненщини та опір їй із боку місцевого населення, українських національно-визвольних формувань. Особливої ваги зібраним документам надає та обставина, що саме Рівненська область була центром координації боротьби більшовицького режиму проти націоналістичного підпілля на західноукраїнських землях. Керівництвом КП(б)У, республіканських силових структур і відомств у післявоєнний період Рівненщина перетворена на своєрідний «полігон», де відпрацьовувалися технології «упокорення» Західної України [4].

У третій книзі серії (2013 р.) опубліковано документи про розслідування розстрілів в'язнів тюрем Рівненської області в 1941 р. У нарисах уміщено статті про трагічні долі просвітянина Антона Кентржинського, політемігранта Антона Стрижевського, члена КПЗУ Петра Дацюка, повстанців УПА, про перебіг перших радянських виборів на Рівненщині, використання нацистами населення області на примусових роботах в Австрії та Німеччині, їх подальшу соціалізацію після повернення до УРСР, обставини загибелі генерала Ватутіна. Наприкінці книги вміщено нормативно-правові документи колишнього СРСР, які становили правову основу для політичних репресій, а згодом для реабілітації їхніх жертв. Також у книзі подано анотовані біографічні довідки про 3181 жителя Рівненської області, які зазнали політичних репресій із боку радянського тоталітарного режиму (літери А, Б, В) [5].

Четверта книга (2014 р.) містить результати дослідження та документи про суцільну колективізацію й зселення хуторів на Рівненщині наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. Документи ілюструють, що проведення політики колективізації та методи, якими це здійснювалося, стало трагедією західноукраїнського села середини ХХ ст., спричиненою тоталітарною комуністичною системою. У книзі подано біографічні дані про 3901 репресованого жителя Рівненської області (літери Г, Д, Е, Є, Ж, З, І, Й) [6].

У п'ятій книзі тому «Реабілітовані історією. Рівненська область», яку опубліковано у 2014 р., окрім анотованих біографічних довідок про 3363 репресовані жителі Рівненщини, чий прізвища починаються на букву К, уміщено спогади одного з лідерів молодіжної організації ОУН, каторжанина Анатолія Новака, де розповідається про його арешт, засудження й відбування покарання в різних таборах, зокрема у виправно-трудоному таборі Бутугичаг, що відомий своїми смертельними урановими рудниками та надмірно суворим режимом. Указані спогади є своєрідним унікальним джерелом, яке розкриває труднощі повсякденного табірної життя молодого хлопця, котрий необґрунтовано потрапив під лещата радянських карально-репресивних органів.

Доповнює картину, що відображає трагедію покоління західноукраїнської молоді, яка вступила в доросле життя на зламі 40–50-х рр. ХХ ст., не менш вразливе оповідання про сім'ю Довбенків із села Дермань, члени якої стали жертвами більшовицького режиму. Від спогадів указану розповідь вирізняє співвіднесення реальних подій і їх художня інтерпретація. Цінними є примітки та коментарі членів науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Рівненська область», що ґрунтуються на матеріалах архівно-кримінальних справ [7].

Шоста (2016 р.) і сьома книги (2017 р.) проекту включають біографічні довідки про 6486 осіб, які зазнали політичних репресій радянського тоталітарного режиму, а згодом були реабілітовані (літери Л–П). Окрім того, у виданнях опубліковано спогади жертв політичних репресій та колекцію документів, що ілюструють комуністичну репресивну політику на Рівненщині (вигнання на спецпоселення, застосування внутрішніх військ НКВС-МВС-МДБ, проведення чекістсько-військових операцій тощо), тематичні колекції матеріалів до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. та 70-річчя операції «Захід», які складаються з аналітичних статей і вперше опублікованих архівних документів (автобіографій, власноручних свідчень учасників подій, звітів, інформацій радянських каральних органів тощо) [8; 9].

Шоста книга обласного тому є дещо особливою, оскільки містить 45 документів, у яких ідеться про ліквідацію чи затримання керівників або помітних функціонерів підрозділів УПА й структур ОУН (Леонід Ступницький, Василь Худенко, Лідія Шавронська та ін.); про проведення чекістсько-військових операцій (знищення сховища «Турецька скала» у с. Дермань, бій на х. Набивці поблизу с. Буца); про

бойові втрати внутрішніх військ НКВС і підрозділів НКВС-НКДБ (МВС-МДБ) у сутичках з УПА й підпіллям ОУН, зокрема на території Мізоцького району. Окремий блок документів розкриває технологію та методи відправлення на спецпоселення на прикладі сімей, що зазнали репресій і поневірянь унаслідок приналежності до них «активних учасників ОУН й УПА» (Адам Музичко, Анатолій Маєвський, Віра Максись та ін.). Надзвичайно цінним є підсилення документальних матеріалів спогадами й задокументованими нарисами (Василя Романюка, Надії Шавронської, Миколи Ужвіна, Петра Савчука) [8].

Значимим є те, що сьома книга проекту містить розділ «До 100-річчя Української революції», де подано автобіографію адміністративного старшини військового міністерства УНР Оникія Богуна, власноручні/особисті свідчення/покази заарештованих діячів УНР – заступника крайового комісара півдня України Антона Стрижевського, секретаря президії Трудового конгресу України Сергія Бачинського, губерньського комісара Поділля Євгена Богуславського. Указані матеріали демонструють нам українське життя першої половини ХХ ст., долучаючи до сучасного українського нарративу нові факти, події, імена [9].

У книзі восьмій тому (2018 р.) опубліковано біографічні довідки про 2981 особу – жертву політичних репресій радянського тоталітарного режиму, котрих згодом реабілітовано (літери Р, С), а також дослідницькі аналітичні статті про репресії щодо діячів і прихильників Української реформованої євангельської церкви; мобілізованих до Червоної армії українців у період Другої світової війни; осіб, звинувачених у співпраці з нацистськими окупантами.

Неабиякого схвалення заслуговує те, що вони супроводжені вперше опублікованими архівними документами (протоколи допитів обвинувачених та їхні проекти, протоколи судових засідань, акти про виконання вироків щодо засуджених до смертної кари, заяви й скарги репресованих, висновки щодо скасування спецпоселення, тощо) та відповідними коментарями.

Потрібно відзначити й цінність фотододатків до опублікованих матеріалів, які включають світлини, що відображають життя репресованих осіб, унікальні артефакти з їхнього побуту, а також копії з архівно-кримінальних справ [10].

Отже, надзвичайно потужний науково-документальний проект «Реабілітовані історією», який реалізовується в Рівненській області, є своєрідним мартирологом жертв політичних репресій радянського тоталітарного режиму, що покликаний допомогти українському суспільству осмислити, наскільки страхітливими/складними були ці процеси, скільки людських доль вони зламали, скількох прирекли на жорстокі страждання, а скількох людей позбавили життя.

Важливим на сьогодні є й те, що змінюються підходи до викладання складних тем історії України. В означеному контексті наголосимо на тому, що тоталітарний режим травмував, однак не зламав український народ. Ми повинні говорити на тему репресій зі школярами, студентами, звертаючись до книг «Реабілітовані історією», згадуючи якомога більше імен тих людей, які від них постраждали; тих, хто навіть у найстрашніших умовах зберігав доброту та чуйність, хто мав мужність чинити спротив, навіть коли це могло коштувати життя. Саме пам'ять повинна спонукати нас над усе цінувати людське життя, поважати й дотримуватися демократичних цінностей, щоб не повторювати помилок минулого. Відтак проект «Реабілітовані історією» постає як важлива складова частина процесу формування політики та культури пам'яті в Україні про жертв політичних репресій радянського тоталітарного режиму.

Джерела та література

1. Жив'юк А., Давидюк Р. Дослідження політичних репресій більшовицького режиму в Рівненській області в рамках Державної програми «Реабілітовані історією» *Europa Orientalis. Studia z dziejów Europy Wschodniej i państw Bałtyckich*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015. № 6. С. 181–194.
2. Подкур Р. Ю. Реабілітовані історією. *Енциклопедія історії України*: Т. 9. Прил – С./редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. С. 145.
3. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. П. Т. Тронько та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 1/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2006. 578 с.
4. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. П. Т. Тронько та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 2/упоряд. А. А. Жив'юк. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2009. 612 с.
5. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. Ф. Солдатенко та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 3/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2013. 620 с.

6. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. Ф. Солдатенко та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 4/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2014. 572 с.
7. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. Ф. Солдатенко та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 5/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: ПП ДМ, 2014. 604 с.
8. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 6/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2016. 628 с.
9. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 7/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2017. 680 с.
10. Реабілітовані історією. Рівненська область/голова редкол. В. А. Смолій та ін. (Науково-документальна серія книг «Реабілітовані історією»: в 27 т.). Кн. 8/упоряд. А. А. Жив'юк, Р. П. Давидюк та ін. Рівне: Дятлик М., 2018. 512 с.

Стаття надійшла до редколегії
14.11.2018 р.

Микола Кучерепа

Вагоме дослідження перебудови в Україні (рец. на книгу: Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії)*

Нещодавно світ побачила нова книга відомого науковця Віктора Михайловича Даниленка¹, де розкрито важливий період української історії – горбачовську перебудову 1985–1991 рр. Книга досить об'ємна – 278 сторінок, а це близько 15,5 обліково-видавничих аркушів.

Цю книгу, як і інші публікації вченого, прочитав із великою зацікавленістю. Незважаючи на те, що монографію опубліковано як «наукове видання», вона легко читається, оскільки автор удається до науково-популярного викладу матеріалу.

Потрібно відзначити чітку, добре продуману й логічну структуру монографії. Вона зумовлена внутрішньою логікою подій, що висвітлюються, та їх викладу. Проблемно-хронологічний підхід забезпечив комплексну реконструкцію основних явищ і процесів, пов'язаних із центральним об'єктом дослідження. У ній, окрім передмови та післямови й іменного покажчика, виокремлено чотири розділи, у яких порушено низку надзвичайно актуальних проблем історії України. Адже горбачовська «перестройка» – складне, системне, багатогранне явище, котре активно впливає на сьогоденне життя українського суспільства.

Уся праця пронизана думкою про те, що перебудова стала закономірним результатом попередніх етапів історичного розвитку Росії й України. Передусім, указує автор, вона генетично пов'язана з революційними подіями 1917–1921 рр. Історик вважає, що власне в поразці української революції закладено неминучість майбутньої перебудови, революційних змін в Україні. У передмові автор справедливо відзначає, що в період національно-визвольних змагань українці не зуміли відстояти свою державність. На багнетах Червоної армії в Україні насаджено радянську владу, а насправді – російську більшовицьку диктатуру як одну з версій «руського мира». Україна реально залишалася колонією Росії, а цей статус «забезпечив» їй голодомори, репресії, терор, насилля, денационалізацію й асиміляцію.

У передмові автор зізнається, що поштовхом до написання цієї праці стали реалії нинішнього становища незалежної України. Він справедливо зауважив, що «на практиці Україні дуже важко і складно відірватися від Росії, яка поглинала її впродовж кількох століть, інкорпоровала в своє тіло, а

¹ Даниленко Віктор Михайлович – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії України другої половини ХХ ст. Інституту історії України НАНУ.

* Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2018. 278 с.

© Кучерепа М., 2019